

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕТНОСТИЛЬОВИХ ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF ETHNOSTYLE PERFORMING SKILLS OF TEACHERS OF MUSICAL ART

Стаття присвячена обґрунтуванню організаційно-методичних засад проблеми формування етностильових виконавських умінь. Означена проблема є актуальною у світі зростання суспільного інтересу до етномистецтва та етномузики, зокрема. У зв'язку з чим, визнається нагальною потреба у сформованості у вчителя музичного мистецтва спеціальних знань про особливості різних етнічних культур, обізнаності в специфіці художніх етнічних стилів, володіння етностильовими виконавськими уміннями. Зауважено, що теоретичне та практичне значення проблеми формування етностильових умінь у майбутніх учителів музичного мистецтва, під час їхньої фахової підготовки в закладах вищої освіти, посилюється значущістю суспільно-просвітницької діяльності вчителів музичного мистецтва. Обґрунтовано актуальність проблеми забезпечення спеціальними умовами процесу формування етностильових виконавських умінь необхідністю оновлення організаційно-методичного забезпечення фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

У статті викладено результати теоретичного аналізу наукової літератури та сучасних досліджень, дотичних до проблеми фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, взагалі, і питань удосконалення виконавської майстерності останніх за рахунок формування в них етностильових виконавських умінь. Особливу увагу приділено ознайомленню із сучасними поглядами дослідників щодо логіки вибудовування організаційно-методичної стратегії підготовки майбутніх фахівців педагогічної галузі та висвітленню освітнього потенціалу спеціальних педагогічних умов, міста й ролі останніх в освітньому процесі.

З'ясовано, що проблема розробки педагогічних умов формування фахових умінь у майбутніх учителів мистецької галузі викликає неухабний інтерес науковців. У дисертаційних дослідженнях останніх років активно вивчаються різні аспекти зазначеної проблеми та розробляються спеціальні педагогічні умови формування широкого спектру фахових умінь і навичок учителів.

Спираючись на наукові доробки провідних науковців галузі педагогіки та психології, відзначено, що усілякий освітній процес є, за своєю суттю, створенням сприятливих умов для розвитку особистості, для формування в неї будь-яких знань, умінь і навичок.

Обґрунтовано вибір та розробку наступних педагогічних умов формування етностильових виконавських умінь у майбутніх учителів музичного мистецтва, а саме: створення освітніх обставин задля стимулювання студентів до ознайомлення з особливостями етнічних музичних стилів, з народними традиціями музикотворення та музичного виконавства; створення полікультурного середовища засобами інноваційних технологій та організаційних форм; застосування комплексу освітніх вимог до студентів задля їхнього особистісного становлення та фахового розвитку через

оволодіння етностильовими виконавськими уміннями.

Ключові слова: майбутні вчителі музичного мистецтва, етностильові виконавські уміння, педагогічні умови, полікультурне середовище, мистецька освіта.

The article is devoted to substantiation of organizational and methodical foundations of the problem of formation of ethnostyle performing skills. This problem is relevant in the world of growing public interest in ethnic art and ethnic music, in particular. In this connection, it is recognized that there is an urgent need for a teacher of musical art to have special knowledge about the characteristics of various ethnic cultures, awareness of the specifics of artistic ethnic styles, and possession of ethnostyle performing skills.

It is noted that the theoretical and practical significance of the problem of formation of ethnostyle skills in future teachers of musical art, during their professional training in higher education institutions, is enhanced by the importance of social and educational activities of teachers of musical art. The urgency of the problem of providing special conditions for the process of formation of ethnostyle performing skills by the need to update the organizational and methodological support of professional training of future teachers of musical art has been substantiated.

The article presents the results of the theoretical analysis of scientific literature and modern research related to the problem of professional training of future teachers of musical art, in general, and the issues of improving the performing skills of the latter through the formation of ethnostyle performing skills in them. Particular attention is paid to getting acquainted with the modern views of researchers on the logic of building an organizational and methodological strategy for training future specialists in the pedagogical field and highlighting the educational potential of special pedagogical conditions, the city and the role of the latter in the educational process.

It is found that the problem of developing pedagogical conditions for the formation of professional skills among future teachers of the art industry is of constant interest to scientists. In the dissertation studies of recent years, various aspects of this problem are actively studied and special pedagogical conditions for the formation of a wide range of professional skills and skills of teachers are developed.

The choice and development of the following pedagogical conditions for the formation of ethnostyle performing skills among future teachers of musical art are substantiated. Namely: the creation of educational circumstances to encourage students to get acquainted with the peculiarities of ethnic musical styles, with the folk traditions of music-making and musical performance; creating a multicultural environment through innovative technologies and organizational forms. As well as the application of a set of educational requirements for students for their personal formation and professional development through the mastery of ethnostyle performing skills.

Key words: future teachers of musical art, ethnostyle performing skills, pedagogical conditions, multicultural environment, art education.

УДК 378:37.011.3–051:78
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.13>

Фан Фей,
аспірант кафедри музичного мистецтва
і хореографії
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Найважливіша функція етностильових традицій полягає в передачі молодим поколінням моральних та духовних цінностей, знань, світоглядних орієнтирів, інакше кажучи, споконвічного етнокоду національного менталітету. У різних країнах світу спостерігається стрімке зростання особистісного та суспільного інтересу до проявів етностилів у музиці, живописі, дизайні одягу, декоративно-ужитковому мистецтві таке ін. У музиці на основі етностилів не тільки створюються нові сучасні твори, а й народжуються нові стилістичні напрямки (етноджаз, етнорок тощо). У класичній музиці композитори також нерідко використовують певні етностильові елементи, як потужні художньо-виразні смислоутворюючі елементи.

Стрімке зростання популярності етностилів серед дітей і молоді висуває певні вимоги і до вчителя музичного мистецтва, вимагаючи від нього знання й розуміння особливостей різних етнічних культур, обізнаності в специфіці художніх етнічних стилів, володіння етностильовими виконавськими вміннями. Наявність у вчителя музичного мистецтва таких знань і вмінь посилює значущість і можливості просвітницької функції педагогічної діяльності вчителів музичного мистецтва. У такому руслі, проблема формування етностильових умінь у майбутніх учителів музичного мистецтва, під час їхньої фахової підготовки, набуває вагомості теоретичної та практичної значущості.

Передусім, на теоретичному рівні серед першочергових завдань, спрямованих на вирішення означеної проблеми, визначено наступні: визначення сутності феномену етностильових виконавських умінь; уточнення типології означених умінь і виокремлення їхніх функцій у фаховій діяльності вчителя. Задля цього необхідним є встановлення значущих взаємовідносин з іншими характеристиками фахівця, з такими як: якості, здібності, переконання, цінності, з потребово-мотиваційною та емоційно-вольовою сферами тощо. На методологічному рівні дослідження означеної проблеми опрацьовано концептуально-парадигмальні основи дослідження, виокремлено спеціальні наукові підходи та принципи формування етностильових виконавських умінь майбутніх учителів музичного мистецтва.

Наступний етап нашого дослідження присвячений обґрунтуванню організаційно-методичних засад досліджуваної проблеми. Перш за все, приділено увагу розробці особливих педагогічних умов, які мають оптимізувати процес формування етностильових виконавських умінь майбутніх учителів музичного мистецтва. Зазначений аспект потребує контекстуального огляду наукових досліджень у галузі мистецької педагогіки. Такий огляд є необхідним, по-перше, для ознайомлення із сучасними поглядами дослідників щодо логіки

вибудовування організаційно-методичної стратегії підготовки майбутніх фахівців педагогічної галузі, для якої педагогічні умови мають вагоме значення. По-друге, для розуміння освітнього потенціалу спеціальних педагогічних умов, міста й ролі останніх в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначення педагогічних умов формування фахових умінь у майбутніх учителів мистецької галузі викликає неустанний інтерес науковців. Учені виходять з розуміння, що формування фахових умінь, як і знань, якостей, досвіду, потребують пильної уваги і турботи з боку викладачів, а також, цілеспрямованого прагнення та вмотивованих зусиль з боку студентів – майбутніх фахівців педагогічної галузі. Важливо, що ефективність такого роду тандему – зусиль і прагнень викладачів і студентів, посилюються спеціально створеними педагогічними умовами навчання.

На необхідності пошуку певних шляхів щодо розробок педагогічних умов, які мали б забезпечити дієвість певних методик формування фахових умінь майбутніх учителів, зауважували метри педагогічної науки І. Бех, І. Зязюн та ін. У сфері музичної педагогіки ці питання висвітлюють науковці: О. Олексюк, Г. Падалка, О. Реброва, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Отич, О. Щолокова та ін. У дисертаційних дослідженнях останніх років активно вивчаються різні аспекти зазначеної проблеми та розробляються спеціальні педагогічні умови формування широкого спектру фахових умінь і навичок учителів.

Учені в галузі мистецької освіти розглядають педагогічні умови, як чинники, що забезпечують:

- ефективність професійно-педагогічної підготовки та удосконалення педагогічної майстерності (Н. Андрійчук, Радван Насіб та ін.);
- розширення художньо-педагогічної освіченості (Пан Шень),
- розвиток у майбутніх учителів виконавських умінь (О. Горбенко, Т. Осадча, А. Пастернак, Хань Ле, О. Цуранова та ін.), творчих умінь (Н. Кьон, В. Мельниченко) та ін.;
- формування музично-просвітницької (І. Стотика, Т. Халіна та ін.) та виконавської компетентності (В. Фрицюк);
- формування духовної (Г. Кравченко, Мейкуань Лю) та художньо-естетичної культури (О. Отич);
- формування художньо-стильової (Чай Пенчен) та етнокультурної (Л. Врола, С. Гмиріна, Гу Жань, Ю. Мережко, І. Шоробура та ін.) компетентностей майбутніх учителів.

Отже можна побачити, що сучасні науковці, досліджують широкий спектр педагогічних умов, що забезпечують удосконалення різних аспектів професійно-фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва та педагогів-музикантів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Огляд сучасних досліджень засвідчує велику чисельність наукових здобутків щодо створення педагогічних умов підготовки студентів до виконання майбутніх фахових обов'язків. Незважаючи на це, питання забезпечення спеціальними умовами саме процесу формування етностильових виконавських умінь залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі. Актуальність зазначеного аспекту проблеми нашого дослідження посилюється необхідністю оновлення організаційно-методичного забезпечення фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва.

Мета статті полягає у висвітленні результатів наукових розвідок щодо розробок спеціальних педагогічних умов формування етностильових виконавських умінь майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування етно-стильових виконавських умінь у нашому дослідженні визначається крізь призму певних концепцій і теорій. А саме: полікультурної концепції, як розуміння рівноцінності та самобутності усіх культур народів світу (Д. Бенкс, М. Беннет, Р. Льюїс та ін.), теорії естетичного сприйняття (Т. Адорно) та герменевтичного розуміння-інтерпретації твору мистецтва (М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер, П. Рікьор та ін), загальної теорії діяльності (А. Еспінас), теорії педагогічної майстерності (І. Зязюн), теорії виконавського стилю (Б. Асаф'єв, Г. Коган, С. Фейнберг, Г. Шохман), етнокulturологічної концепції виконавського стилю (Л. Вакхель, Л. Кияновська, І. Ляшенко)

Спираючись на наукові доробки провідних науковців галузі педагогіки та психології, можемо відзначити, що усілякий освітній процес є, за своєю суттю, створенням сприятливих умов для розвитку особистості, для формування в неї будь-яких знань, умінь і навичок. «Умова» є багатозначним поняттям, яке використовується в багатьох сферах людського життя та діяльності. У словниках української мови та різногалузевих довідниках поняття «умова» тлумачиться по-різному. Наприклад, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за ред. В. Бусела представлено низку різноаспектних визначень цього феномену, серед яких, у межах нашого дослідження, викликають інтерес наступні: «Умова – це ...5. Необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь....Сукупність елементів виробного середовища та специфіка трудового процесу, що впливають на здоров'я й працездатність людини та результати її діяльності.... 6. Обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь. 7. Правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності,

які забезпечують нормальну роботу чого-небудь» [1, с. 1506]. Згідно з Філософським енциклопедичним словником «умова» – це «...філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [10 с. 482]. У Словнику-довіднику з професійної педагогіки (ред. А. Семенова) зміст феномену педагогічних умов визначається як «обставини за яких залежить і відбувається цілісний продуктивний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [8, с. 193].

У педагогіці категорія «умови» – це визначальні чинники (обставини), від яких залежить функціонування педагогічної системи та один з найважливіших елементів педагогічної моделі та потужний інструмент її формування. У наукових колах є усталеною думка, що педагогічні умови розробляються педагогом/дослідником для забезпечення поетапної реалізації змодельованого функціонування освітнього процесу, і вони є цілеспрямованими на оптимальний розвиток здобувачів освіти та досягання останніми тих чи інших результатів навчання.

Таким чином, представлені дефініції дозволяють розглядати «педагогічні умови» як «обставини», «елементи середовища», «правила». На наш погляд, це і є ті фактори, які забезпечують ефективність освітньої діяльності та оптимізують процес формування фахових умінь. Приймаючи за основу зазначену даність, розглянемо феномен педагогічних умов у якості *освітніх обставин*. Перш за все, привертає увагу тлумачення феномену «обставини» надане в Енциклопедії практичної психології: «Обставини – сукупність усіх безособових моментів, що впливають на людину, її настрій і поведінку». Варто підкреслити, що з психологічної точки зору, саме обставини часто визначають межі дозволеного/можливого для людини. Відомий мислитель 18 століття Р. Оуен вважав, що індивідуум є продуктом обставин. Саме тому, у вихованні й навчанні, вчений пропонував використовувати обставини, які врегульовують культивування всіх індивідуальних здібностей. Рушієм такого навчання й виховання є особистий інтерес та мотивація вихованця. Саме завдяки останнім додаються зусилля, долаються перешкоди, проявляється характер, набуваються уміння та досвід тощо.

Сучасні науковці диференціюють обставини на *внутрішні* (мотиви, потреби, прагнення, досвід, суперечність внутрішніх тенденцій, емоційна стійкість, психо-фізіологічні особливості, установки, міжособистісна та соціальна комунікація тощо) та *зовнішні* (економічні, політичні, культурні, оточуюче середовище (побутове та освітнє) тощо). На думку науковців, обставини можуть сприяти розвитку або гальмувати його [11].

«У педагогіці умови визначаються як обставини, що сприяють чи перешкоджають прояву педагогічних закономірностей у педагогічній діяльності» зауважує О. Отич, убачаючи в саме цьому «діалектику потенційного й актуального» в освітньому процесі [4].

Отже, вірогідність того, що обставини в освітньому процесі є нестабільним і неоднозначним фактором дещо ускладнює їх вибір та розробку. Тим не менш, Отич наголошує на можливості управління освітнім процесом «...через організацію позитивних і нейтралізацію негативних зовнішніх і внутрішніх педагогічних обставин і чинників» [Там саме]. Тобто, можна сказати, що науковці єдині в розумінні того, що «...створення зовнішніх щодо особистості студента штучних обставин організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі...» є вкрай необхідним. Адже, обставини можуть стати вагомою «...причиною та стимулом якісно-позитивних змін особистісного розвитку майбутнього фахівця...» [3, с. 26].

У руслі зазначеного, маємо нагоду виокремити першу педагогічну умову успішного формування етностильових виконавських умінь – *створення освітніх обставин задля стимулювання студентів до ознайомлення з особливостями етнічних музичних стилів, з народними традиціями музикотворення та музичного виконавства* (перш за все, в європейській, українській та китайській етномузичній традиції).

Зазначена умова реалізується за рахунок створення різнорівневих освітніх обставин, таких як моделювання навчальних ситуацій, що потребують від студентів етно-стилістичної обізнаності (наприклад, організація групових семінарських занять методом ділової гри: Круглий стіл «Освітньо-виховний потенціал етномузики»; Навчально-дослідна конференція «Проблеми етномузикології» тощо). Готуючись до участі в такого типу заходах студенти ознайомлюються із специфікою етномузичного матеріалу та його змістовно-смісловим контентом.

Обставиною більш складного рівня можна вважати підготовку студентів-інструменталістів до участі в етно-фестивалях та конкурсах виконавців етнічної музики. Цей рівень складності потребує від студента оволодіння етностильовою виконавською технікою. Зазначені обставини стимулюють студентів до ознайомлення із зразками етнічної музики, пізнання музикологічних архетипів того чи іншого етносу, опанування його текстовою семантикою. Передбачаємо, що за таких обставин відбувається інтеріоризація набутих знань та навичок студентів у практичну (музично-виконавську) сферу, що має запустити механізми саморозвитку, формування особистісної мотивації та усталеності освітніх мотивів і потреб, посилює прагнення

студентів до надбання знань про етномузику та оволодіння виконавськими умінями.

Для обґрунтування наступного визначення «умов» як елементів освітнього середовища, проведено огляд праць дотичної проблематики. Результати останнього констатують, що в багатьох педагогічних дослідженнях поняття «умова», «педагогічна умова» трактується як спеціально створене середовище, яке є необхідним для оптимального протікання освітнього процесу.

Наприклад, у працях Г. Олійника підкреслюється важливість «використання можливостей освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу з метою моделювання майбутньої професійної діяльності» [3, с. 26]. Наслідуючи дану позицію вважаємо, що другою дієвою педагогічною умовою є *створення полікультурного середовища засобами інноваційних технологій та організаційних форм*. Важливо зазначити, що на факультеті музичної та хореографічної освіти університету Ушинського полікультурне освітнє середовище виникає самим природним чином. Адже на факультеті поряд зі студентами з України займаються студенти-іноземці з Еквадору, Китаю, Казахстану, Молдови та ін. Сумісне навчання вже само по собі сприяє міжкультурній комунікації. В умовах полікультурного освітнього середовища перед викладачами постає важливе завдання, яке полягає в посиленні атмосфери толерантних відносин між представників різних культур. По-друге, у ході музично-виконавських групових занять в умовах полікультурного середовища повільно відбувається поступове прилучення студентів до традицій інших культур через «...творче осягнення художніх домінант тієї чи іншої культури, які є осередком загальнолюдських цінностей» [9].

У контексті нашого дослідження термін «інновація» розуміємо як «...оновлений процес навчання, який спирається, головним чином, на суб'єктивні фактори» [9]. Убачаємо, що ефективними засобами кореляції освітнього процесу в межах полікультурного середовища є інноваційні технології та спеціальні організаційні форми, які розроблені з урахуванням «...особливостей аудиторії та окремих суб'єктів навчання, їхніх здібностей, потреб, мотивацій, тощо» [Там саме]. Одним з дієвих засобів, на нашу думку, є організація колективної роботи студентів над етнокультурними мистецькими проєктами. Важливо, щоб робочі групи склалися з представників різних національностей і мали рівні права, обов'язки, умови роботи та однакову ступінь відповідальності за її результат.

Створення полікультурного освітнього середовища засобами інноваційних технологій та організаційних форм ґрунтується на організаційно-регулятивній функції викладача та залежить від ступеня педагогічної активності останнього.

Вважаємо слушним зауважити на вагомих стилістичних факторах створення полікультурного освітнього середовища, сприятливого для формування етнокультурних виконавських умінь у студентів, а саме: заохочення та психологічна установка на міжкультурну комунікацію й творчу співпрацю, створення творчої атмосфери, наявність конкретних вимог до рівня виконавських умінь, моніторинг результатів навчання, винагороди тощо.

Щодо наступного визначення умов, як певних правил, виходимо з розуміння поняття «правило» як «...вимога для виконання якихось умов (норм, поведінки) усіма учасниками якої-небудь діяльності» [14]. У наукових працях у галузі мистецької освіти зазначається, що сучасна освітня загальноосвітня школа висуває «...високі вимоги до рівня інструментально-виконавської майстерності майбутніх учителів музичного мистецтва» [2]. І більш за те, сьогодні спостерігається посилення «...вимог до стилевідповідного виконання музичних творів» [7].

Отже, третя педагогічна умова – *застосування комплексу освітніх вимог до студентів задля їхнього особистісного становлення та фахового розвитку через оволодіння етно-стильовими виконавськими вміннями.*

Вихідною точкою для обрання даної умови слугували погляди відомого мислителя Д. Чижевського та основні положення його національно-культурної концепції. Згідно з його вченням національно-культурна особистість формується через опанування етнокоду народного мистецтва, яке є носієм національної свідомості народу. Але з іншого боку, кожна окрема національно-культурна індивідуальність уподібнюється до індивідуальності стилів в мистецтві – і те, і інше є здійсненням «...абсолютної правди, краси, святості, справедливості», адже індивідуальне «...доповнює інші вияви, освітлює абсолютні цінності з інших сторін...» [13].

З огляду на зазначене, виокремлюємо перші дві вимоги до студентів, які прагнуть оволодіти етнокультурними виконавськими вміннями – це розвиненість (прагнення до розвиненості) етнонаціональної свідомості та поліхудожнього світосприйняття та інструментальна технічно-виконавська розвиненість. Адже цілком зрозуміло, що опанування специфікою етнокультурних потребує технічно-виконавської підготовки та «...розуміння змістових відмінностей і надання певного емоційно-стильового забарвлення музичному твору під час його виконання» [12, с. 91].

Ще одним важливим чинником успішного оволодіння етнокультурним є здатність виконавця до художньо-стильової сприйнятливості, яка ґрунтується на розвиненому почутті художньої емпатії. На думку Л. Степанової «...Художня емпатія є необхідною здатністю суб'єкта художньої діяльності

й реалізується в дії основних механізмів – індукції емоцій, співчуття, співпереживання, співучасті, спільних дій» [9]. У працях ученої ця важлива здатність майбутнього вчителя музичного мистецтва визначається як «...генералізована особистісна якість, котра характеризується загальнохудожньою ерудованістю, багатством асоціативних уявлень, навичками та вміннями суб'єкта художньої взаємодії осмислювати організацію художнього матеріалу у єдності з емоційно-почуттєвим осягненням виразного смислу художньої інтонації»

Отже, третя педагогічна умова охоплює комплекс вимог до студентів, як майбутніх викладачів музичного мистецтва:

– розвиненість (прагнення до розвиненості) етно-національної свідомості та поліхудожнього світосприйняття;

– розвиненість художньо-стильової емпатії.

Отже, розробляючи педагогічні умови, приділяємо увагу таким факторам, які спроможні забезпечити цілісність освітнього процесу, сприяють розвитку необхідних якостей і вмінь особистості, уможливають досягнення очікуваних результатів навчання.

Висновки. Таким чином, у ході даного етапу дослідження з'ясовано, що формування етнокультурних виконавських умінь майбутнього учителя музичного мистецтва, має відбуватися в особливому освітньому середовищі із застосуванням комплексу спеціально створених педагогічних умов. На нашу думку, етнокультурні виконавські вміння, як особистісна здатність до сприйняття, розпізнавання, декодування та інтерпретаційного виконання етнокультурних елементів музичного твору, є вагомою складовою фахової підготовки учителів музичного мистецтва до майбутньої педагогічної діяльності, і з іншого боку, вони характеризують ступінь розвиненості його етнокультурної свідомості, полікультурного художнього світогляду, педагогічної компетентності та виконавської майстерності. З огляду на специфіку формування етнокультурних виконавських умінь в студентів, можна констатувати, що це процес багатовекторний, пролонгований і багаторівневий.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005
2. Ковальова-Гончарюк Л. О. Формування інструментально-виконавської майстерності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі професійної підготовки. Дис.на здоб. наук. ст.доктора філософії. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2021.
3. Олійник Г. М. Педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних до організації освітньо-дозвіллевої діяльності. Науково-методичний

журнал Національного педагогічного університету. «Соціальна робота в Україні: теорія і практика». Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. № 1-4, січень – грудень. С. 20-28.).

4. Отич О. М. Педагогічні умови формування художньо-естетичної культури учнівської молоді у середніх загальноосвітніх навчальних закладах естетичного профілю. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти. 2011. Вип. 11. С. 229-233.

5. Психологіс. Енциклопедії практичної психології. URL: <http://psychologis.com.ua/>

6. Реброва, О. Є. Педагогічні умови формування художньо-ментального досвіду майбутніх учителів мистецьких дисциплін. Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса. 2009.

7. Рябова О.В. Формування музично-стильових уявлень підлітків у колективному музикуванні». Суми 2021. Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка

8. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006.

9. Степанова Л. В. Методика формування художньо-герменевтичної компетентності магістрів музич-

ного мистецтва та хореографії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання / Степанова Людмила Василівна ; МОН України, Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка ; [науковий керівник С. В. Шип]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. – 23 с.

10. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

11. Хоменко-Семенова Л. О. Педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних працівників до використання інтерактивних технологій у професійній діяльності. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. Вип. 19. С. 252-257.

12. Чехуніна, А. Специфіка формування художнього мислення здобувачів музичної освіти. науковий журнал Інноваційна педагогіка. Випуск 36. 2021 С. 89-92.

13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ.: Вид-во Орій при УКСП «Кобза», 1992. 230 с.

14. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 6. 736 с.